

“วิธีการผลิตแบบเอเชีย” กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ แห่งความด้อยพัฒนาของสังคมไทย

แล ดิลกวิทยรัตน์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

หากจะถามว่า ทั้ง ๆ ที่สังคมไทยก่อร่างสร้างตัวมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่าหลายประเทศในยุโรปตะวันตก หรือในเอเชียอย่างญี่ปุ่น โฉนจึงยังไม่พัฒนาไปถึงขั้นที่ประเทศเหล่านั้นเป็นอยู่ในขณะนี้ หรือเหตุใดสังคมไทยจึงไม่พัฒนาไปสู่ทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว ดังเช่นประเทศเหล่านั้น เราอาจได้คำตอบหลายคำตอบด้วยกัน แต่ถ้าจะแบ่งแยกวิเคราะห์อันเป็นที่มาของคำตอบเหล่านั้น อาจแบ่งได้เป็น ๒ แนว นั่นคือ แนววัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ (historical materialism) และที่ไม่ใช่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือแนวที่วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นผลแห่งความขัดแย้งกับแนวอื่น

ตามแนวการวิเคราะห์แบบวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์นั้น การเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นผลของความขัดแย้งระหว่างชนชั้น โดยถือเอาอำนาจเศรษฐกิจและลักษณะการหารายได้เป็นเกณฑ์ แบ่งการเกิด การเปลี่ยนแปลง และการสิ้นสุดของสถาบันทางสังคม เช่นกฎหมาย ระบบความสัมพันธ์

๑. แม้คำว่า ความด้อยพัฒนา หรือพัฒนาการของสังคม จะมีความหมายในหลายทางด้วยกัน แต่สำหรับกรณีนี้ผู้เขียนตั้งใจหมายถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในแต่ละสังคม ตามขั้นตอนของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งประกอบด้วยสองด้าน ได้แก่ด้านพลังการผลิตของสังคม (productive force) และความสัมพันธ์ทางสังคมอันเนื่องจากการผลิต (social relations of production) ความด้อยพัฒนาของพลังการผลิตนั้น หมายถึง ความชะงักงันหรือการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าของกรรมวิธีการผลิต หรือเทคโนโลยี ส่วนความด้อยพัฒนาของความสัมพันธ์ทางสังคมอันเนื่องจากการผลิตนั้น หมายถึง ภาวะที่ตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนแปลงอย่างล่าช้าของความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตในแต่ละระบบ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างไพร่ กับเจ้านายขุนนาง ในระบบการเกษตรแบบศักดินาเป็นต้น อย่างไรก็ตามก็ตามลักษณะทั้งสองด้านของระบบการผลิตนี้ หากได้แยกจากกันโดยเด็ดขาดไม่ ตรงกันข้ามกลับมีความเกี่ยวข้องกันอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงพลังการผลิตจากรูปหนึ่งไปสู่อีกรูปหนึ่ง ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในสังคมนูปใหม่ขึ้น

ทางสังคม เช่นระบบการมีทาสหรือไพร่, ค่านิยมและวัฒนธรรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของกรรมวิธีการผลิต เป็นผลอันเกิดแต่ความขัดแย้งทางชนชั้นในสังคม การที่สังคมใดสังคมหนึ่งจะเปลี่ยนแปลงเร็วหรือช้าเพียงใดนั้น ขึ้นกับความขัดแย้งว่าจะมีโอกาสปรากฏหรือไม่ และเป็นไปอย่างรุนแรงเพียงใด

การสืบหาสาเหตุแห่งความล่าช้าของการพัฒนาการของสังคมไทยตามแนววัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ จึงต้องพิจารณาหาเงื่อนไขความขัดแย้งที่มีอยู่ในสังคม เพื่อที่จะเข้าใจว่า เหตุใดความขัดแย้งดังกล่าวจึงไม่สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมได้เท่ากับสังคมอื่น

ในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามทฤษฎีวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์นี้ คาร์ล มากซ์ และเฟรดเดอริก เองเงิลส์ เน้นสังคมทุนนิยมมากกว่าสังคมก่อนทุนนิยม และในการอธิบายสังคมก่อนทุนนิยมนั้นเขาอาศัยประสบการณ์และข้อมูลจากยุโรปเป็นแหล่งสำคัญ การใช้ทฤษฎีวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์อธิบายพัฒนาการของสังคมไทยจึงต้องพิจารณาทฤษฎีด้านนี้ที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่คล้ายคลึงกับสังคมไทย ในการอธิบายสังคมในเอเชียชั้น โดยเหตุที่มากซ์เองตระหนักถึงความแตกต่างในบางลักษณะเมื่อเทียบกับสังคมยุโรป เขาจึงเรียกความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคมเช่นนี้ว่า “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” (Asiatic Mode of Production) โดยชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะสังคมก่อนทุนนิยม (pre-capitalist formation) อื่น ๆ โดยเฉพาะสังคมฟิวดัล (feudal society) ของยุโรปตะวันตก การพิจารณางานด้านวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ที่ใช้อธิบายความด้อยพัฒนาของสังคมไทย จึงต้องพิจารณางานที่พยายามใช้ทฤษฎี “วิธีการผลิตแบบเอเชีย”

จาก “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” สู่ “สังคมพลังน้ำ”

ตามทัศนะของมากซ์ “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” ก็เช่นเดียวกับระบบการผลิตในสังคมที่มีชนชั้นอื่น ๆ คือ เป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีลักษณะขูดรีดส่วนเกินทางการผลิต (productive surplus) ระหว่างชนชั้นในทางสังคม โดยผ่านการครอบครองปัจจัยการผลิต

“รูปแบบอย่างง่ายที่สุดของการเก็บค่าเช่าที่ดิน ก็คือค่าเช่าในรูปแรงงานในรูปผลผลิต และต่อมาในรูปเงินตรา..... ค่าเช่าเป็นรูปแบบแรกของมูลค่าส่วนเกิน..... ในเอเชียรัฐเป็นเจ้าของที่ดินโดยตรง เป็นเจ้าของที่ดินชั้นสูงสุด, ค่าเช่ากับภาษีรวมอยู่ด้วยกัน..... มีความแตกต่างกันระหว่างผู้ที่ครอบครองที่ทำกินซึ่งเป็นผู้ผลิตโดยตรง กับเจ้าของที่ดินซึ่งเป็นอำนาจอรัฐ ไม่มีกรรมสิทธิส่วนบุคคลในที่ดิน นอกจากสิทธิการครอบครองทำกิน.....”^๒

๒. Lawrence Krader, *The Asiatic Mode of Production*, (Assen van Gorcum, 1975) หน้า ๒๘๒

Ernest Mandel ได้สรุปลักษณะสำคัญของ “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” ไว้ ๕ ประการดังต่อไปนี้

๑. ลักษณะสำคัญที่สุดของ “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” คือ การไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดิน

๒. โดยเหตุนี้ ระบบสังคมหมู่บ้านจึงมีพลังเกาะกลุ่มอย่างเหนียวแน่น และคงสภาพอยู่ได้เป็นเวลานาน

๓. พลังเกาะแน่นดังกล่าว เสริมด้วยการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกแรงงานระหว่างการผลิตทางเกษตรกับหัตถกรรม

๔. โดยสภาพภูมิศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล ผลได้ของการผลิตทางเกษตร จึงต้องอาศัยงานชลประทานขนาดใหญ่

๕. และด้วยเหตุดังปรากฏในข้อ ๔ ทำให้รัฐสามารถรวบเอาผลผลิตส่วนเกินของสังคมเข้าไว้ในความครอบครอง และรวบอำนาจอยู่ได้อย่างมั่นคง^๓

ในการวิเคราะห์ภาวะความล่าช้าของพัฒนาการสังคมไทย จึงต้องอาศัยลักษณะสำคัญดังกล่าวเป็นเกณฑ์เทียบ เพื่อประเมินดูว่า หลักเกณฑ์ดังกล่าวใช้อธิบายสังคมไทยได้หรือไม่ เพียงใด มีจุดในทฤษฎีที่จะต้องปรับปรุงอย่างไรบ้าง

ผลงานที่วิเคราะห์ความด้อยพัฒนาของสังคมไทย โดยอาศัยทฤษฎีวิธีการผลิตแบบเอเชียโดยตรงได้แก่งานของ David Elliott ชื่อ *Thailand : Origins of Military Rule*^๔ หนังสือเล่มนี้ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของผู้เขียน ซึ่งเสนอต่อสถาบันสังคมศาสตร์แห่งกรุงเฮกเมื่อปี ๒๕๑๘ ในชื่อ *Thailand : The Political Economy of Underdevelopment*

การวิเคราะห์ของ Elliott เริ่มต้นด้วยการพิจารณาการก่อตัวของสังคม (social formation) ไทย ก่อนสมัยทุนนิยม โดยการพิจารณาความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลอันเกิดจากการควบคุมปัจจัยการผลิต อันได้แก่ ที่ดิน แรงงาน และทรัพยากรอื่นซึ่งในกรณีนี้ได้แก่น้ำ ตามทัศนะของ Elliott พัฒนาการของสังคมไทย เกิดจากการขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ผลิตในสังคมไทย คือความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นศักดินากับชาวนา มีลักษณะของการขูดรีดแรงงานส่วนเกินเป็นหลัก กล่าวคือ ชาวนาถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานให้กับชนชั้นศักดินา เหลือเวลาที่จะใช้ผลิตให้กับตัวเพียงเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเท่านั้น ไม่

๓. Ernest Mandel, *The Formation of the Economic Thought of Karl Marx : 1843 to Capital* (New York and London : Monthly Review Press, 1971) หน้า ๑๒๑-๑๒๒

๔. David Elliott, *Thailand : Origins of Military Rule* (London : Zed Press, 1978).

สามารถที่จะมีส่วนเกินสะสมไว้ได้ นอกจากชนชั้นศักดินาแล้ว ชนชั้นที่อยู่ได้ด้วยส่วนเกินของชาวนา ก็คือข้าราชการซึ่งอิงอำนาจชนชั้นศักดินาอยู่ ชาวจีนไม่สามารถเป็นเจ้าของแรงงานได้โดยตรงก็สามารถขูดรีดส่วนเกินจากชาวนาได้โดยอาศัยการค้า แต่เป็นการค้าที่อยู่ในขอบเขตจำกัดมาก^๕

อย่างไรก็ตาม แม้ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมจะเป็นไปในลักษณะขูดรีดที่ชนชั้นปกครองกระทำต่อชนชั้นผู้ผลิต แต่ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นก็ได้ขยายตัวจนถึงขนาดที่มีการต่อสู้ระหว่างชนชั้นจนถึงการปฏิวัติทางสังคม ทั้งนี้ด้วยลักษณะเฉพาะที่ปรากฏอยู่ใน “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” นั่นเอง กล่าวคือ ในแง่ของการถือครองกรรมสิทธิในปัจจัยการผลิต อันได้แก่ที่ดิน และน้ำนั้น Elliott เห็นคล้ายตาม Quaritch Wales^๖ ว่าประชาชนไม่มีกรรมสิทธิในที่ดิน แต่มีสิทธิทำกิน พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของกรรมสิทธิทั้งที่ดินและน้ำในทางทฤษฎี การยอมรับกรรมสิทธิดังกล่าว มีผลในการควบคุมทางสังคมของพระมหากษัตริย์ นอกจากนั้น การที่ดินของประเทศไทยมีมากเมื่อเปรียบกับน้ำ ความจำเป็นที่จะต้องจัดการชลประทานโดยรัฐจึงมีมาก^๗ เพื่อเป็นหลักประกันในการมีผลผลิตให้ตกตวง อย่างไรก็ตามรัฐจะจัดการชลประทานเพียงเพื่อให้พอแก่การขูดรีดและเหลือให้ประชาชนแต่ละระดับพอยังชีพเท่านั้น Elliott สรุปว่า นี่คือเหตุผลที่ช่วยอธิบายสาเหตุแห่งความไม่เปลี่ยนแปลงของสังคม

ในด้านความเป็นตัวของตัวของชุมชนหมู่บ้านนั้น Elliott ชี้ว่า ชุมชนหมู่บ้านไทยสมัยก่อนทุนนิยมนั้น อยู่ในฐานะพึ่งตัวเองได้ โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอก^๘ ทั้งทางเกษตรและการหัตถกรรม ในทางการเกษตรนั้น นอกจากจะปลูกข้าวแล้วในหมู่บ้านยังจับสัตว์น้ำ ขุดบ่อสร้างคู ทำฝาย โดยทำร่วมกันระหว่างคนในหมู่บ้านไม่ต้องพึ่งคนภายนอก ส่วนการหัตถกรรม เช่น เครื่องมือในการทำนา หรือเครื่องใช้ไม้สอยประจำวัน เช่น เกวียน กระบุง หม้อ ผ้า ก็ทำกันเอง ทักกันเองในหมู่บ้าน ความจำเป็นต้องจ้างคน หรือซื้อของจากภายนอกจึงไม่มี นอกจากในแง่เศรษฐกิจแล้ว การควบคุมทางการเมือง อันเป็นผลทำให้รัฐมีอำนาจเด็ดขาด ปรากฏให้เห็นในระบบศักดินา ชนชั้นศักดินาได้ใช้ระบบควบคุมพฤติกรรมและความคิด โดยอาศัยระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินควบคุมกันลงมาเป็นชั้น ๆ และการใช้ศาสนาทั้งพุทธ และพราหมณ์^๙ ควบคุมด้านความคิดและอุดมการณ์ เป็นผลให้ความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นยาก ซึ่งก็เป็นลักษณะประการหนึ่งของ “วิถีการผลิตแบบเอเชีย”

๕. เพิ่งอ้าง หน้า ๕๔

๖. เพิ่งอ้าง หน้า ๔๐

๗. เพิ่งอ้าง หน้า ๔๑

๘. เพิ่งอ้าง หน้า ๔๒-๔๔

๙. เพิ่งอ้าง หน้า ๔๗

Elliott สรุปความเห็นของเขาว่า เหตุผลสำคัญที่ทำให้สังคมไทยไม่พัฒนาไปถึงขั้นทุนนิยมด้วยตนเองในศตวรรษที่ ๑๕ เนื่องจากความแตกแยกของชนชั้นปกครองเอง^{๑๐} เขาเห็นว่า ชนชั้นศักดินา ซึ่งอยู่ในฐานะที่ครอบครองได้ทั้งแรงงานและเครื่องมือในการผลิต (ที่ดิน, น้ำ) ไม่สนใจที่จะทำการสะสมทุนโดยลงไปดำเนินการด้วยตัวเอง หากแต่ทิ้งให้ชนชั้นที่ไม่ใช่เจ้าของแรงงานและปัจจัยการผลิต คือ ข้าราชการเป็นผู้ดำเนินการแทน ยิ่งกว่านั้น รูปแบบของการค้าต่างประเทศและการบริโภคนิยม ก็เป็นเหตุขัดขวางไม่ให้ชนชั้นศักดินาทำการสะสมทุนเพื่อเปลี่ยนฐานะเป็นนายทุนได้ การบริโภคนิยมที่ฟุ้งเฟ้อของชนชั้นศักดินามีผลโดยตรงต่อการสั่งสินค้าเข้า และการไหลออกของเงินทุนที่จะมีโอกาสใช้พัฒนาระบบทุนนิยม นอกจากนี้ พวกข้าราชการที่มีหน้าที่ควบคุมแรงงานและปัจจัยการผลิตเองก็ไม่สามารถสะสมทุนได้ เนื่องจากไม่มีสิทธิกำหนดลักษณะงานให้ไพร่ฟ้าทำก่อให้เกิดส่วนเกิน และไม่สามารถสะสมความมั่งคั่งได้ สำหรับกลุ่มคนจีนซึ่งมีสิทธิเป็นเจ้าของเครื่องมือในการผลิตอื่น ๆ (โดยเฉพาะเงินทุน) ก็ไม่อยู่ในฐานะควบคุมแรงงาน จึงไม่สามารถดำเนินการผลิตได้นอกจากทำการค้า เหตุนี้ส่วนเกินที่ทำได้ในรูปกำไร แทนที่จะหมุนเวียนเป็นทุนสะสมภายในประเทศ ก็ถูกส่งออกไปประเทศตนหมด ทุนนิยมจึงไม่สามารถก่อกำเนิดได้

ด้วยเหตุที่กล่าวมาแล้วนี้เอง ทำให้สังคมศักดินาคงสภาพอยู่เป็นเวลานานโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงจนกระทั่งมหาอำนาจทุนนิยมตะวันตกได้เจาะเข้ามาในระบบเศรษฐกิจ และบีบให้เศรษฐกิจไทยปรับโครงสร้างเป็นทุนนิยมที่พึ่งพิงชาติเหล่านั้น หรือที่เรียกว่า ทุนนิยมด้อยพัฒนา (underdeveloped capitalist mode of production)

โดยสาเหตุที่วิถีการผลิตแบบเอเชีย ประกอบด้วยลักษณะเด่นหลายลักษณะ ความแตกต่างในการเน้นลักษณะเด่นเหล่านั้น อาจกลายมาเป็นหลักการอธิบายที่เหมาะสมกับเฉพาะบางสังคม แต่ใช้ไม่ได้กับสังคมอื่นก็ได้ Karl Wittfogel^{๑๑} เน้นลักษณะอำนาจเบ็ดเสร็จในการควบคุมของชนชั้น

๑๐. เพิ่งอ้าง หน้า ๕๔

๑๑. Wittfogel เคยร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ และสนับสนุน Third International อย่างแข็งขัน ต่อมาได้ตีจากขบวนการดังกล่าว และกลายมาเป็นนักต่อต้านคอมมิวนิสต์คนสำคัญ เขาเป็นคนแรกที่โจมตีแนวความคิดทางประวัติศาสตร์แบบสตาลิน ที่เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ทั่วโลกเป็นแนวเดียวกันหมด (unilinear) อย่างไรก็ตามผลจากปฏิกิริยาต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์อย่างแรงกล้า ทำให้เขาตีความ แนวความคิดเรื่อง “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” ของமாகซ์ในแบบกลไก เพื่อที่จะสนับสนุนทฤษฎีของเขาในเรื่องภาวะคงที่ของสังคมเอเชีย ซึ่งเขายังว่าเป็นต้นกำเนิดของสังคมจีนและรัสเซีย เหตุนี้งานของเขาจึงเป็นงานที่ขยายความเป็นจริง เพื่อที่สนองวัตถุประสงค์ทางการเมือง และอุดมการ

โปรดดู Umberto Melotti, *Marx and the Third World* (London: The Macmillan Press Ltd., 1977)
หน้า ๑๓

ปกครองในเอเชียโดยอาศัยการควบคุมโครงการชลประทานเป็นพิเศษ งานชิ้นสำคัญของเขาที่ชื่อ Oriental Despotism^{๑๒} เป็นความพยายามที่จะ “ขยาย” การอธิบายสังคมในแบบ “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” ให้เป็นสังคม “พลังน้ำ” (Hydraulic Society) โดยเฉพาะ ซึ่งมีระบบ “บรมเดชา-นุภาพตะวันออก” (oriental despotism) เป็นลักษณะสำคัญทางการเมือง โดยละเลยลักษณะอื่นๆ ของ “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” ไป

นักวิชาการคนสำคัญของไทยที่เริ่มนำเอารูปการวิเคราะห์แบบสังคมพลังน้ำมาใช้อธิบายสังคมคือ ชัยอนันต์ สมุทวณิช^{๑๓}

ชัยอนันต์ ชี้ให้เห็นความจำเป็นของการชลประทานในฐานะที่เป็นสิ่งทดแทนน้ำธรรมชาติ เช่นน้ำฝน หรือน้ำจากแม่น้ำในการปลูกข้าว ซึ่งเป็นผลิตผลหลักของไทยตั้งแต่มีการก่อตัวของรัฐ (state formation) ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ เมื่อเป็นดังนี้การชลประทาน (โดยเฉพาะขนาดใหญ่ที่มีรัฐเข้าไปเกี่ยวข้อง) จึงเป็นสื่อกลางของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนตลอดมา^{๑๔} ยิ่งท้องถิ่นใดมีความจำเป็นต้องอาศัยการชลประทานมาก ก็ยิ่งมีความจำเป็นต้องพึ่งรัฐมาก อำนาจการควบคุมของรัฐก็สูงขึ้นในท้องถิ่นนั้น

นอกจากการควบคุมโดยผ่านการชลประทานแล้ว รัฐสมัยศักดินายังควบคุมปัจจัยการผลิตอื่นอีกด้วย ปัจจัยเหล่านี้ได้แก่ ที่ดิน และแรงงาน การควบคุมที่ดินนั้น รัฐควบคุมโดยอ้างสิทธิความเป็นเจ้าของแต่ผู้เดียวของพระมหากษัตริย์ ราษฎรมีเพียงสิทธิอาศัยทำมาหากิน โดยเสียภาษี และทำงานให้รัฐ กล่าวโดยสรุป ราษฎรไม่มีกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดิน จะซื้อขายกันไม่ได้^{๑๕}

การควบคุมแรงงานนั้น เป็นการควบคุมอย่างกว้างขวาง ทว่าราชอาณาจักรตั้งแต่การเกณฑ์แรงงานในการก่อสร้าง ไปจนถึงการระดมไพร่พลเพื่อการสงคราม

อย่างไรก็ตาม ต่อเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินนี้ ชัยอนันต์เห็นว่า แม้จะไม่มีอยู่ แต่ “การถือครองที่ดิน (ตามศักดินา) ทำกิน...เป็นไปได้อย่างแน่นอน” หากแต่ทำได้ไม่เต็มจำนวนที่ปรากฏตามฐานะของแต่ละคน^{๑๖}

๑๒. อ้างใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพฯ : นานักวิชาการพิมพ์, ๒๕๔๕)

๑๓. เพิ่งอ้าง

๑๔. เพิ่งอ้าง หน้า ๕๑

๑๕. เพิ่งอ้าง หน้า ๖๑

๑๖. เพิ่งอ้าง หน้า ๖๔

การควบคุมปัจจัยการผลิตทั้งที่ดินและแรงงานดังกล่าว โดยการเก็บค่าเช่า และเกณฑ์แรงงาน เป็นเหตุให้ “ชาวนาไทยที่เป็นไพร่ไม่มีเหตุจูงใจที่จะขยายพื้นที่การผลิต หรือเพิ่มผลผลิตเนื่องจากไม่มีกรรมสิทธิในที่ดินอย่างสมบูรณ์ประการหนึ่ง และถ้าผลิตมากก็ต้องซื้ดริตไปมาก อีกประการหนึ่ง”^{๑๗} ซึ่งมีผลให้ไม่มีส่วนเกินไว้สะสมเพื่อสร้างฐานเศรษฐกิจขึ้นทำหายชนชั้นปกครอง หรือพัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตได้

นอกจากชาวนาจะไม่มีกรรมสิทธิที่ดินไว้สะสมทุนแล้ว ผู้ที่มีทรัพย์สินอื่นมากกว่าชาวนา เช่น ขุนนาง และเจ้านาย นอกจากไม่มีช่องทางจะสะสมแล้ว สิ่งที่มียังถูกแตกแยกย่อยลงโดยกฎหมายมรดก นั่นคือ สมบัติของเจ้านายที่ตายลงจะถูกแบ่งเป็นส่วนของรัฐ ของส่วนตัว และของญาติทุกฝ่าย สำหรับสามัญชน แม้รัฐจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการจัดการมรดก แต่ถ้ามีกฎหมายให้แบ่งกระจายออกให้ญาติพี่น้องเท่า ๆ กัน^{๑๘}

นอกจากการควบคุมอำนาจทางเศรษฐกิจแล้ว รัฐศักดินายังควบคุมการกระทำ และควบคุมความคิดอีกด้วยในรูปลักษณะการ ปกครองที่ทำให้ขุนนางมีฐานะเป็นเพียงข้าราชการ ของพระมหากษัตริย์ที่ถูกโยกย้ายและถอดถอนได้ตามความพอใจ “แม้ว่าขุนนางที่ออกไปกับเมืองจะมีอำนาจตัดขาดภายในเมืองก็ตาม แต่ไม่สามารถใช้อำนาจนั้นได้อย่างเด็ดขาด โดยไม่คำนึงถึงพระมหากษัตริย์”^{๑๙}

การควบคุมในรูปของการกำหนดฐานะและความสัมพันธ์ของขุนนางในระบบศักดินาไทย ยังถูกกระหนาบด้วยกฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎมณเฑียรบาล ซึ่ง “เป็นกรอบกำหนดความสัมพันธ์ของบุคคลที่พิศดารที่สุด ตั้งแต่ข้อกำหนดความประพฤติภายในวัง จนถึงข้อปฏิบัติของไพร่พลในระดับต่ำสุดที่มีต่อพระมหากษัตริย์” นอกจากนี้ยังมีกฎหมายลักษณะอาญาหลวง ที่กำหนดการลงโทษผู้ ที่กระทำความผิดต่อพระมหากษัตริย์อย่างน่าสะพึงกลัว^{๒๐}

นอกจากการควบคุมการกระทำแล้ว รัฐศักดินาไทยยังควบคุมความคิดโดยการรวบอำนาจการปกครองสงฆ์เข้าสู่ส่วนกลาง เพื่อป้องกันไม่ให้สงฆ์มีอำนาจทางการเมือง หรือท้าทายอำนาจรัฐได้^{๒๑}

๑๗. เฟิ่งอ้าง หน้า ๖๕

๑๘. เฟิ่งอ้าง หน้า ๗๕-๗๘

๑๙. เฟิ่งอ้าง หน้า ๘๔

๒๐. เฟิ่งอ้าง หน้า ๘๕-๘๖

๒๑. เฟิ่งอ้าง หน้า ๘๖-๘๗

จากการใช้แนวความคิดเรื่องสังคมพลังน้ำของ Wittfogel “ช่วยให้เราเข้าใจสังคมไทย และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยได้ดีมากขึ้นกว่าที่จะยึดแนววัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์ของมาร์กซ์ และการแบ่งชั้นตอนของสังคมออกเป็นยุคของมาร์กซ์แต่เพียงอย่างเดียว” ต่อคำถามที่ว่า “เหตุใดสังคมไทย ซึ่งมีการแบ่งชนชั้นมีการขูดรีดมาตั้งแต่โบราณ จึงกลับมีความขัดแย้ง และการต่อสู้ทางชนชั้นน้อย” ชัยอนันต์ได้ตอบว่า “เป็นเพราะการขาดศูนย์อำนาจที่จะก่อตัวขึ้นท้าทายอำนาจเบ็ดเสร็จของรัฐ.....”^{๒๒}

ข้อวิจารณ์

จากการศึกษาในรายละเอียดจากงานของ Elliott และของชัยอนันต์พบว่า งานของ Elliott นั้น แม้การตีความหลายตอนจะเป็นเรื่องที่น่าฟัง แต่งานชิ้นนี้ยังมีลักษณะของ การยึดยึดข้อมูลเข้ากับกรอบที่ตั้งไว้เป็นส่วนใหญ่ ดังเช่นการอธิบายการควบคุมการชลประทาน ผู้เขียนไม่สามารถหาข้อมูลสนับสนุนแนวทางการวิเคราะห์ของตน จึงเอาคำอธิบายทฤษฎีเข้าสนับสนุนเสียเอง ดังเช่น ใช้ข้อความของมาร์กซ์ เข้าสนับสนุนความจำเป็นที่รัฐจะต้องเข้าควบคุมการชลประทาน^{๒๓} ในเมื่อทฤษฎี “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” เป็นงานของมาร์กซ์ แล้วเอาคำของมาร์กซ์เข้าสนับสนุน จึงเป็นการอธิบายแบบงูกินหาง การใช้ข้อมูลก็เกินไปอย่างผิวเผินเนื่องจาก Elliott ใช้ข้อมูลชั้นสองเป็นส่วนใหญ่ และไม่สามารถเข้าถึงเอกสารภาษาไทยได้

การอธิบายเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความด้อยพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทย ตามแนวการวิเคราะห์แบบ “วิธีการผลิตแบบเอเชีย” ก็เป็นไปอย่างกระต่อนกระแต่น ไม่ชัดเจน และไม่มีน้ำหนักเท่าที่ควร เช่นในเรื่องความเป็นอิสระของชุมชนหมู่บ้าน ดังกล่าวมาแล้ว การที่หมู่บ้านผลิตผลผลิตทั้งทางการเกษตรและหัตถกรรมทำให้ไม่ต้องติดต่อกับหน่วยผลิตภายนอก Elliott ไม่ได้โยงออกไปจนถึงคำตอบที่ว่า ทำไมชุมชนหมู่บ้านจึงไม่ขยายตัวออกไปเป็นหน่วยผลิตแบบเอกชนในระบบทุนนิยม เหตุใดจึงไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนพื้น ๆ กับรัฐจนถึงขั้นเปลี่ยนแปลงในสังคม นอกจากนั้นการกล่าวถึงการควบคุมจากรัฐนั้น Elliott ไม่สามารถชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนถึงสาเหตุและประสิทธิภาพในด้านการควบคุมและใช้อำนาจทางการเมืองของชนชั้นศักดินาจนสามารถควบคุมการก่อกำเนิดศูนย์รวมแห่งอำนาจเพื่อท้าทายชนชั้นปกครองได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้สถาบันกฎหมายและศาสนาเพื่อควบคุมการกระทำและความคิดของประชาชน

๒๒. เพิ่งอ้าง หน้า ๙๒

๒๓. Elliott หน้า ๔๑

โดยข้อเท็จจริงความด้อยพัฒนาทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทย แสดงให้ปรากฏในรูปการที่ไม่มีการก่อกำเนิดและพัฒนาการของชนชั้นนายทุนอิสระขึ้นในระบบ กำเนิดของชนชั้นนี้เกิดขึ้นได้จากสองทาง คือ จากขุนนางที่สะสมความมั่งคั่ง แล้วแปรความมั่งคั่งนั้นเป็นทุนเพื่อทำการค้า และการผลิตหากไร อีกด้านหนึ่งคือ ชาวนาซึ่งอาจรวบรวมรายได้จากกิจกรรมที่ทำนอกเวลางานตามความถนัด แล้วทำการผลิตเพื่อการค้า โดยเป็นช่างฝีมือต่าง ๆ เป็นต้น การที่ Elliott อธิบายสาเหตุความด้อยพัฒนาในสังคมไทยว่าเป็นผลของการกระทำที่ผิดพลาดของชนชั้นปกครองที่ไม่รวบรวมเอาการใช้แรงงานกับความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตเข้าด้วยกัน เพื่อทำการผลิตเอง ปล่อยให้การควบคุมแรงงานไปตกอยู่กับข้าราชการ การอธิบายดังกล่าว ผิดพลาดถึงสองชั้น คือ นอกจากจะไม่สอดคล้องกับหลักพัฒนาการทางสังคมของวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์แล้ว Elliott ยังละเลยการอธิบายสาเหตุที่ทำให้ชาวนาไม่มี โอกาสพัฒนาขึ้นมาเป็นหัตถกรอีกด้วย ในชั้นแรกการสรุปว่าความด้อยพัฒนาทางประวัติศาสตร์ เกิดจากการตัดสินใจที่ผิดพลาดหรือความสามารถของชนชั้นปกครองนั้น เท่ากับละเลยการอธิบายพัฒนาการที่มีความขัดแย้งในระบบเป็นปัจจัยสำคัญ ความผิดพลาดชั้นที่สองคือ Elliott ไม่ได้พูดถึงอัตราการขูดรีดชาวนา อันเป็นการปิดโอกาสไม่ให้ชาวนามีส่วนเกินเหลือทำการสะสมทุน หากจะเปลี่ยนฐานะไปเป็นนายทุน

สำหรับงานของชยอนันต์ เป็นการวิเคราะห์สังคมไทยโดยการอิงกรอบการวิเคราะห์แบบ “บรมเดชาณุภาพตะวันออก” ของ Wittfogel การอ้างว่าสังคมไทยเป็นสังคมพลังน้ำ โดยการยกงานวิจัยของ ทานาเบ้ มาสนับสนุนอย่างกว้างขวางนั้น สามารถแสดงให้เห็นได้ว่า อำนาจเศรษฐกิจของสังคมไทยนั้น ขึ้นกับน้ำตลอดมา การควบคุมการชลประทานจึงเป็นกลไกในการควบคุมอำนาจรัฐ อย่างไรก็ดีตาม บทวิเคราะห์อันนี้ ยังไม่สามารถแสดงวิธีการควบคุมดังกล่าวได้อย่างชัดเจน ชยอนันต์ไม่ได้แสดงให้เห็นว่า การขูดรีดส่วนเกิน (surplus extraction) ในสังคมพลังน้ำ โดยผ่านการชลประทานนั้น ทำอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนั้น การอธิบายพัฒนาการของสังคมพลังน้ำจากยุคหนึ่งไปสู่ยุคหนึ่ง จึงทำไม่ได้เพราะไม่มีความชัดเจนในความขัดแย้งให้พิจารณา “วิวัฒนาการของสังคมพลังน้ำกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน” ซึ่งเป็นความสนใจของชยอนันต์เอง ก็ไม่เกิดความกระจ่างขึ้นได้ นอกจากนั้น การอธิบายการขูดรีดในสังคมพลังน้ำโดยการเปรียบเทียบการลงทุนให้บริการของรัฐกับรายได้จากการเก็บภาษีอากรนั้น เป็นการวิเคราะห์ที่พ้นไปจากวิธีการมากซิสต์โดยเด็ดขาดเนื่องจากรัฐในทัศนะของมากซิสต์ โดยเฉพาะเลนินนั้นไม่ได้เป็นองค์ที่เป็นกลาง (neutral-entity) คอยให้บริการประชาชนและเก็บรายได้เพื่อหมุนเวียนกลับไปในรูปบริการสาธารณะ หากแต่เป้าหมายที่แท้จริงอยู่ที่การควบคุม และสร้างหลักประกันความมั่นคงให้กับการขูดรีด การป้องกันโจรผู้ร้ายหรือการรุกราน ก็เป็นไปเพื่อตอบสนองเป้าหมายข้างต้น

ในส่วนที่เป็นลักษณะพิเศษของศักดินาไทย อันได้แก่ ลักษณะกรรมสิทธิที่ดิน การควบคุมแรงงานโดยทำเนียบศักดินา และการจัดระเบียบการปกครองเพื่อควบคุมอำนาจนั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจเป็นพิเศษ

ประเด็นแรกคือ เรื่องกรรมสิทธิที่ดินนั้น ชัยอนันต์เห็นว่า การที่กษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินแต่ผู้เดียวนั้น เป็นการปิดกั้นโอกาสที่ชาวนาจะพัฒนาตัวเองมาเป็นชนชั้นนายทุนอิสระดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น สิ่งที่น่าจะพิจารณาก็คือ การที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินแต่ผู้เดียวนั้น ทำให้เกิดอำนาจเศรษฐกิจโดยตรง เช่นเจ้าของที่ดินในระบบทาสนิยมทั่วไปหรือไม่ ผู้เขียนคิดว่า การที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของกรรมสิทธิแต่ผู้เดียว โดยที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของกรรมสิทธิเลย นั้นเท่ากับพระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ เนื่องจากไม่สามารถใช้อำนาจกับใครได้ การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิที่ดินนั้น ไม่ก่อให้เกิดอำนาจเศรษฐกิจโดยตรง เช่น ไม่สามารถขายให้กับผู้ใดได้ เพราะไม่มีใครมีกรรมสิทธิ ในเมื่อพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งประเทศ ราษฎรไม่ว่าอยู่ที่ใดก็ย่อมอยู่ในที่ของพระมหากษัตริย์ การเก็บค่านาจ้างย่อมไม่ใช่ค่าเช่า เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไม่สามารถไล่ราษฎรออกไปจากที่ของพระองค์ได้ เหมือนเจ้าของที่ดินทำกับผู้อื่นเช่า ในด้านชาวนานั้น แม้จะไม่มีกรรมสิทธิ แต่ก็มีสิทธิทำกิน เนื่องจากไม่มีข้อมูลแสดงการที่ชาวนาถูกโยกย้ายบ่อย ๆ โดยการอ้างสิทธิเหนือที่ดินของพระมหากษัตริย์แสดงให้เห็นว่า ชาวนาเป็น “เจ้าของ” ที่ดินทำกิน คือ เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต การขูดรีดจึงไม่ใช่การขูดรีดโดยผ่านที่ดิน แต่เป็นการขูดรีดแรงงานโดยตรงโดยผ่านระบบแรงงานเกณฑ์ และการเก็บภาษีซึ่งไม่จำเป็นต้องอ้างความเป็นเจ้าของที่ดิน

ในด้านการควบคุมแรงงานซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตอย่างสำคัญนั้น ชัยอนันต์ แสดงเหตุผลว่า เป็นผลจากการจัดองค์กรทางสังคมเพื่อวัตถุประสงค์ในการศึกสงคราม และการควบคุมกำลังพลและอาวุธ ซึ่งเป็นลักษณะทางการเมือง สิ่งที่ถูกกลืนหายไปก็คือลักษณะทางเศรษฐกิจของการควบคุมในส่วนที่สัมพันธ์กับความต้อพัฒนาทางประวัติศาสตร์ดังที่กล่าวมาแล้ว

ข้อน่าสังเกตในการควบคุมและขูดรีดส่วนเกินระหว่างระบบฟิวดัลของยุโรปกับระบบศักดินาก็คือ ระบบฟิวดัลนั้น ขูดรีดแรงงานส่วนเกินโดยผ่านการควบคุมที่ดิน ซึ่งเป็นการขูดรีดทางอ้อม ขณะที่การขูดรีดของไทยกระทำโดยตรงกับผู้ผลิต นั่นคือการเกณฑ์แรงงานไพร่ไปใช้ งานของไพร่ส่วนใหญ่ เช่น ขุดคลอง สร้างวัด สร้างเมรุ และอื่น ๆ แสดงให้เห็นว่าไม่ได้ถูกเกณฑ์ไปในการผลิตโดยตรง แรงงานเกณฑ์จึงไม่มีผลโดยตรงต่อการเพิ่มพูนความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจให้กับพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง การเพิ่มพูนความมั่งคั่งของชนชั้นปกครองเกิดจากการเก็บภาษีและ

ช่วย ระบบแรงงานเกณฑ์ที่มีผลต่อความต้อพัฒนาทางประวัติศาสตร์ ในแง่ที่ผู้ผลิตโดยตรงได้แก่ ชาวไร่ ชาวนา ถูกตัดโอกาสที่จะผลิตมากกว่าเดิม เนื่องจากต้องเสียเวลาไปเข้าเกณฑ์ ทั้งเมื่อผลิต ได้มากก็ต้องเสียภาษีมาก มีผู้ประมาณว่าในศตวรรษที่ ๑๙ ชาวนาไทยเสียส่วนเกินจากการผลิตถึง ครอบคลุมร้อยละ ๓ ใน ๕^{๒๔}

ข้อที่มีส่วนเกื้อกูลต่อการวิเคราะห์อย่างยิ่งก็คือ การที่ชยอนันต์ได้แสดงให้เห็นถึงระบบ การควบคุมการขยายตัวของทรัพย์สินในรูปกฎหมายมรดก ซึ่งทอนทรัพย์สินของขุนนางและข้าราชการ ตลอดจนคนธรรมดาให้แตกแยกย่อยลงไม่สามารถสะสมให้เติบโตได้

ส่วนในด้านการควบคุมอำนาจทางการเมือง เช่นการกำหนดฐานะขุนนางไทย ให้เป็น เพียงลูกจ้างรัฐบาล โยกย้ายถอดถอนโดยพระมหากษัตริย์เป็นเหตุให้ขุนนางไม่สามารถทำทนายอำนาจ ได้นั้น ถ้าดูจากผลที่เกิดขึ้น ก็น่าเชื่อว่ามีผล แต่สิ่งที่ควรพิจารณาก็คือ การกำหนดฐานะขุนนาง ให้เป็นเพียงข้าราชการดังกล่าวมานั้น ไม่ได้มีมาแต่ครั้งเมื่อก่อตั้งรัฐ หากแต่มีพัฒนาการมาเรื่อย ๆ เช่น ในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ และสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น ดังนั้นเหตุผลข้อนี้จึงใช้ อธิบายภาวะก่อนหน้านั้นได้ยาก ยิ่งกว่านั้นการควบคุมขุนนางก็มีได้ผลโดยเด็ดขาด ขุนนางตาม หัวเมืองยังมีโอกาสที่จะสะสมอำนาจเศรษฐกิจของตัวเองขึ้นมาเป็นชนชั้นนายทุนได้ เนื่องจากเก็บ ภาษีเอง จนกระทั่งเกิดระบบเจ้าภาษีขึ้นในสมัยรัชกาลที่สอง การมีไพร่สมขึ้น ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่ง ที่ขุนนางจะสามารถใช้สร้างความร่ำรวยของตนขึ้นได้ ดังจะเห็นได้จากวิกฤตการณ์การควบคุมไพร่ ใน สมัยศตวรรษที่ ๑๙ ที่มีไพร่หลวงย้ายมาเป็นไพร่สมและทาสของเจ้านายกันมาก จนเป็นเหตุประการ หนึ่งให้มีการประกาศเลิกไพร่ และทาส

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ การพิจารณาภาวะเบ็ดเสร็จของการควบคุมอำนาจนั้น ไม่อาจเจาะจงอยู่แต่กับประกาศหรือตัวบทกฎหมาย ตลอดจนสถาบันทางสังคมที่มีอยู่ในขณะนั้นแต่ อย่างเดียว อันเป็นการมองในแง่สถิตย (static) แต่น่าที่จะต้องสนใจภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย (dynamic) การเปลี่ยนแปลง เช่น การแก้ไขกฎหมาย การปรับปรุงระเบียบการปกครองแผ่นดิน แต่ละครั้ง ไม่ว่าจะเป็นเพื่อหาการควบคุมที่เข้มงวดเพียงใด ย่อมแสดงให้เห็นว่า มาตรการแห่งการ ควบคุมที่มีอยู่เดิมนั้นใช้ไม่ได้ผล อัตราการเปลี่ยนแปลงสูงเพียงใดยิ่งแสดงว่ามาตรการเดิมใช้ไม่ได้ ผลเพียงนั้น ดังนั้น การตราพระไอยการนาทหารและพลเรือนสมัยพระบรมไตรโลกนาถก็ดี การ ปรับปรุงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินก็ดี ล้วนแล้วแต่แสดงความไม่มีประสิทธิภาพ ของกฎ- หมายระเบียบการปกครอง ตลอดจนสถาบันการควบคุมทางสังคมเดิมนั้นสิ้น ภาวะเบ็ดเสร็จที่ปรากฏ ในตัวบทกฎหมายต่าง ๆ นั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าจะประเมินกันดูอีกครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิเคราะห์ สังคมในแบบมาซิสส์ต์

๒๔. Chatthip Nartsupha and Suthy Prasartset (ed.), *The Political Economy of Siam 1850-1910* (Bangkok. The Social Science Association of Thailand ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์) หน้า ๒๖

ความพยายามที่จะอธิบายความด้อยพัฒนาของสังคมไทยด้วยทฤษฎี “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” จากที่ปรากฏในงานทั้งสองชิ้นนั้น กล่าวโดยทั่วไปค่อนข้างจะประสบความสำเร็จในแง่ของการเปิดแนวใหม่ในการศึกษาพัฒนาการของสังคมไทย การอธิบายเงื่อนไขของวิวัฒนาการ เป็นสิ่งที่น่ารับฟัง อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงในรายละเอียดทั้งในแง่ทฤษฎีและการตีความข้อมูลแล้ว การใช้วิธีการดังกล่าวยังมีสิ่งที่ทำทลายอยู่ไม่น้อย

ในขณะที่ “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” ถูกใช้เป็นเครื่องมืออธิบายเงื่อนไขความด้อยพัฒนาแทนการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ การใช้ทฤษฎีนี้จึงมีแนวโน้มที่จะละเลยเงื่อนไขความขัดแย้งอันก่อให้เกิดการพัฒนาของสังคม ผลที่เกิดขึ้นก็คือทฤษฎีนี้ยากที่จะตอบคำถามได้ว่า อะไรคือเงื่อนไขของการพัฒนาของสังคม ยิ่งเมื่อทวนทฤษฎีลงมาเหลือเพียงแนวคิดแบบ “บรมเดชาานุภาพตะวันออก” อันเป็นการเน้นลักษณะทางการเมืองในการควบคุมการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ก็ยังจะทำให้ความสำคัญของลักษณะทางเศรษฐกิจจืดจางไป จนน่าสงสัยว่า การเรียกแนวคิดนี้ว่า แนวมาฆิสต์นั้นจะมีน้ำหนักเพียงไร

บทสรุป

การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ ในแง่ของกระบวนการพัฒนาของสังคมอย่างมีระบบได้พัฒนามาถึงจุดที่เป็นทางเลือกใหม่สำหรับการศึกษาในแขนงนี้แล้ว อย่างไรก็ตาม ข้อที่เป็นลักษณะเฉพาะของแนวความคิดวัตถุนิยมทางประวัติศาสตร์นั้นอยู่ที่ว่า แนวความคิดนี้มิได้มองกระบวนการดังกล่าวในฐานะความต่อเนื่องแห่งความสอดคล้องของความสัมพันธ์ที่เป็นอยู่ ตรงกันข้ามแนวความคิดนี้ มองกระบวนการพัฒนาประวัติศาสตร์ ในฐานะความต่อเนื่องของความขัดแย้ง ดังนั้นเป้าหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์จึงอยู่ที่การแสวงหาเงื่อนไขแห่งความขัดแย้ง ไม่ว่าจะเป็นเพื่อความเข้าใจพัฒนาการที่รวดเร็วหรือล่าช้าก็ตาม “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” นั้น ได้พยายามให้เห็นภาวะพิเศษที่ก่อให้เกิดความล่าช้าในการพัฒนาสังคม อย่างไรก็ตามความมุ่งมั่นที่จะอธิบายความด้อยพัฒนาที่มากเกินไปขนาด อาจทำให้มองข้ามเงื่อนไขแห่งพัฒนาการทางสังคมไปได้

ข้อท้าทายซึ่งผู้ศึกษา “วิถีการผลิตแบบเอเชีย” จะต้องทราไว้ใจเสมอ ก็คือ ข้อกังขาของ Samir Amin ที่ว่า

“หากระบบทุนนิยม (ซึ่งเป็นพัฒนาการขั้นหนึ่งของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ ผู้เขียน) เป็นผลิตผลจากความขัดแย้งเฉพาะในสังคมฟิวดัล ซึ่งได้แก่ประเทศในยุโรปตะวันตกและญี่ปุ่นเท่านั้น ย่อมหมายความว่า มนุษยชาติที่อยู่นอกไปจากสังคมทั้งสองนั้น โดยทางประวัติศาสตร์แล้ว พัฒนาไม่ได้” ๒๕

๒๕. Samir Amin, “The Third World Today and The International Division of Labour” AMPO Vol. II, No. I (1979) หน้า ๒๖